

İSLAM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR
ARAŞTIRMA MERKEZİ
IRCICA

TÜRK BİLİM TARİHİ
KURUMU
TBTK

TÜRK
TARİH KURUMU
TTK

OSMANLI DÜNYASINDA BİLİM VE EĞİTİM Milletlerarası Kongresi

İstanbul, 12-15 Nisan 1999

TEBLİĞLER

İstanbul 2001

İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ
IRCICA

*OSMANLI DÜNYASINDA
BİLİM VE EĞİTİM*

**MİLLETLERARASI KONGRESİ
TEBLİĞLERİ**

İstanbul 12-15 Nisan 1999

Derleyen
Hidayet Yavuz Nuhoglu

İSTANBUL, 2001

Osmanlı Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizi
Seri No:7

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür
Araştırma Merkezi (IRCICA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş – İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Fax: 0212 258 43 65
e-mail: ircica@superonline.com
web-site: <http://ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Tanlak
Kapak: Hatice Polat
Printed at Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2001, İstanbul

PC/6 – 2001/5
ISBN= 92-9063-090-6 (takım için)
ISBN= 92-9063-093-8 (Türkçe edisyon için)

IRCICA KÜTÜPHANE KATALOG FİŞİ

Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi
(12-15 Nisan 1999: İstanbul)
Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi
Tebliğleri/Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoglu.- İstanbul: İslâm
Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001.
XXXVII, 761 s.: res., fig.; 24 sm.- (Osmanlı Tarihi Kaynak ve
İncelemeleri Dizisi seri no: 7)
ISBN 92-9063 -093-8
1. Eğitim – Tarih- Türkiye- Osmanlı Dönemi 2. Bilim – Tarih
– Türkiye – Osmanlı Dönemi I. Nuhoglu, Hidayet Yavuz
(Derleyen) II. Osmanlı Dönemi Konu III. K.a.IV. (Seri)
370.9561

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	V
İÇİNDEKİLER	VII
T.C. Cumhurbaşkanlığı Sayın Süleyman Demirel'in Konuşması	XI
Haşimi Ürdün Krallığından Altes Prens Hasan bin Tallal'ın Konuşması	XIV
Bosna-Hersek Cumhuriyeti Başbakanı Dr. Haris Slajdzic'in Konuşması	XVIII
IRCICA Yönetim Kurulu Başkanı Büyükelçi Dr. Omar Jah'ın Konuşması	XXI
IRCICA Genel Direktörü ve Türk Bilim Tarihi Kurumu Başkanı Prof.Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun Konuşması	XXIII
MODERN TÜRKİYE VE OSMANLI MİRASI	
<i>Ekmeleddin İHSANOĞLU</i>	3
OSMANLI TİMURLU İLMİ MÜNASEBETLERİ ÖRNEĞİNDE ORGANİZE İLMİ ÇALIŞMALARDA SİYASÎ İSTİKRARIN ROLÜ	
<i>Hayrunnisa Alan AKBİYİK</i>	23
OSMANLI MEDRESELERİNDE TARTIŞMA METODOLOJİSİ	
<i>A. Hadi ADANALI</i>	35
OSMANLI EĞİTİM MÜESSESELERİNE KAHİRE'DEN İKİ ÖRNEK: SÜLEYMAN PAŞA VE SULTAN I. MAHMUD MEDRESELERİ	
<i>Ahmet Ali BAYHAN</i>	45
OSMANLI MİRASI BİR MEDRESE ÖRNEĞİ "GÜMÜLCİNE MEDRESE-İ HAYRİYYESİ"	
<i>Halit EREN</i>	57
OSMANLI DÜNYASINDA MANTIK BİLİMİ ve EĞİTİMİ	
<i>Abdulkuddüs BİNGÖL</i>	63
GELİBOLU MUSTAFA ÂLİ'NİN KÜNHÜ'L-AHBAR'INA GÖRE OSMANLI DEVLETİNİN YÜKSELME DEVRİNDE (1566-1595) EĞİTİMCİLER VE EĞİTİM KURUMLARI	
<i>Faris ÇERÇİ</i>	75
BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNİN GELİŞİMİNE MUKAYESELİ BİR BAKIŞ	
<i>Mustafa ERGÜN</i>	89
OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KOSOVA'DA EĞİTİM	
<i>Nimetullah HAFİZ</i>	103
OSMANLI SIBYAN MEKTEPLERİNDE OKUTULAN DERSLER (KLÂSİK DÖNEM BURSA ÖRNEĞİ)	
<i>Mefail HIZLI</i>	109
ŞEYHİ'NİN VEKAYÜ'L-FUDALÂ'SININ BİLİM TARİHİ BAKIMINDAN ÖNEMİ ve DEĞERİ	
<i>Abdülkadir ÖZCAN</i>	117
OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM HİZMETLERİNİN FİNANSMANI	
<i>Tahsin ÖZCAN</i>	133
OSMANLI MEDRESELERİNDE AKLÎ İLİMLERİN İHMALİ MESELESİ ÜZERİNE BAZI MÜLÂHAZALAR	
<i>Yaşar SARIKAYA</i>	145

SÜLEYMANNÂMELER'İN OSMANLI TOPLUMUNUN SİYASÎ EĞİTİMİNDE OYNADIĞI ROL	
<i>Şefaettin SEVERCAN</i>	159
OSMANLI MEDRESELERİNDE TARİH-İ EDYAN DERSLERİ	
<i>Mehmed AYDIN</i>	169
KINALİZÂDE ALİ EFENDİ'YE GÖRE KIZ ÇOCUKLARININ EĞİTİMİ	
<i>Muhammet Şevki AYDIN</i>	175
KÂTİB ÇELEBİ CİHÂN-NÜMÂSININ BAZI BATI KAYNAKLARI HAKKINDA	
<i>Jean-Louis Bacqué-GRAMMONT</i>	185
OSMANLI EDEBİYATINDAKİ HAC SEYAHATNAMELERİNİN TİPLERİ	
<i>Menderes COŞKUN</i>	189
HAYVANLARIN DİLİNDEN TENKİDLER: OSMANLILARDA İLMÎ VE DİNÎ HAYATA BAKIŞ	
<i>Sadettin EĞRİ</i>	195
OSMANLI DÖNEMİNDE BİR İMPARATORLUK DİLİ OLARAK TÜRKÇE	
<i>Gy. HAZÂİ</i>	213
MELLING VE HATİCE SULTAN MEKTUPLAŞMASI	
<i>Frédéric HITZEL</i>	221
FATİH DÖNEMİ MUSİKİŞİNASLARINDAN ŞEMSEDDİN NAHİFÎ ve BİLİNMEYEN BİR ESERİ	
<i>Recep USLU</i>	227
OSMANLI DEVLETİNDE HEKİMBAŞILIK ve HEKİMBAŞILAR	
<i>Ali Haydar BAYAT</i>	239
BİRGİVİ MEHMED EFENDİ'NİN KORUYUCU MELEĞİ: ATAULLAH EFENDİ OSMANLI ULEMASININ DAYANIŞMASI	
<i>Faruk BİLİCİ</i>	249
GELİBOLULU MUSTAFA 'ÂLİYE GÖRE OSMANLI İLMİYE SINIFI	
<i>Mehmet ŞEKER</i>	267
OSMANIYLAR DAVRİ HARB İŞİ	
<i>Hamidulla DADABAYEV</i>	285
TARİHİ, TEŞKİLATI, TEŞRİFATI İLE OSMANLI MEHTERİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALAR	
<i>T.Nejat ERALP</i>	293
ORDUDA ÖĞRETİM : 19. YÜZYILIN MEKTEB-İ HARBİYE VE ERKÂN-I HARBİYE ÖRNEKLERİ	
<i>Odile MOREAU</i>	319
MEKTEB-İ FENN-İ NÜCÛM	
<i>Salim AYDÜZ</i>	335
BİR ON SEKİZİNCİ ASIR SILİNDİRİK OSMANLI GÜNEŞ SAATİ	
<i>Atilla BİR - Mahmut KAYRAL</i>	347
OSMANLI GÜNEŞ SAATLERİNİN TÜRLERİ VE İŞLEYİŞ ESASLARI	
<i>Nusret ÇAM</i>	363
OSMANLI DÖNEMİNDE VETERİNER HEKİMLİĞİ ALANINDA TE'LİF, TERCÜME VE YAYIN FAALİYETLERİ	
<i>Ferruh DİNÇER-Atilla ÖZGÜR-Aşkan YAŞAR-Abdullah ÖZEN</i>	375

ORJİNAL BİR OSMANLI TARIM ESERİ: KİTAB-I REVNÂK-I BUSTÂN ÜZERİNE BAZI NOTLAR	
<i>Harun DRAMAN</i>	401
NÂBÎ'NİN HAYRİYYESİ'NİN MEBHAS-I LÂZİME-İ HİKMET-Ü TIP BÖLÜMÜ; ŞAİR GÖZÜYLE 17. YÜZYIL OSMANLI TIBBINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ	
<i>Selim KADIOĞLU</i>	417
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KLASİK VE MODERN ECZACILIK EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ	
<i>Gülbin ÖZÇELİKAY - Eriş ASİL</i>	437
TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E EDEBİYATIMIZDA ÖĞRETMEN TİPLERİ (1839-1923)	
<i>Şehnaz ALIŞ</i>	447
HÜSEYİN RAHMİ VE ÖZEL EĞİTİM	
<i>İnci ENGİNÜN</i>	463
MODERN TIP BİLGİ VE TERİMLERİNİN (Gazete ilanları aracılığıyla) OSMANLI'DA HALKA YANSIMASI	
<i>Orhan KOLOĞLU</i>	471
TANZİMATTA ÜRETİMİ ÇAĞDAŞLAŞTIRMA ÇABALARI: ZİRAAT VE ORMAN MEKTEPLERİ	
<i>Rifat ÖNSOY</i>	481
BEZMİÂLEM VÂLİDE SULTAN'IN EĞİTİM İSLAHATLARINDAKİ ROLÜ VE VÂLİDE MEKTEBİ/ DÂRÜLMAARİF	
<i>Nuran Kara PİLEHVARLAN</i>	489
XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ISPARTA SANCAĞI'NDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM KURUMLARI	
<i>Mutullah SUNGUR</i>	500
MUALLİMİN-İ İSLÂMİYE CEMİYETİ VE BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN EĞİTİM DÂVÂSİ	
<i>İbrahim YALIMOV</i>	511
1908 TARİHLİ "UMUR-U NAFİA PROGRAMI" NIN ANLAMI ÜZERİNE	
<i>İlhan TEKELİ / Selim İLKİN</i>	521
HÂLİDİLİK VE OSMANLININ SON DÖNEMİNDEKİ ETKİLERİ	
<i>Abdurrahman MEMİŞ</i>	555
OSMANLI SON DÖNEMİ TAŞRA MEDRESELERİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER	
<i>Nesimi YAZICI</i>	581
OSMANLI DÖNEMİNDE KIBRIS'TA EĞİTİM VE EĞİTİME HİZMET EDENLER (1570-1878)	
<i>Bülent YORULMAZ</i>	601
OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA KÜLTÜREL VE EĞİTİMSEL YAŞAMDA GÜZEL SANATLARIN YERİ, MODERNLEŞME SÜRESİNDE BATININ ETKİSİ	
<i>Berke İNEL</i>	617
BAŞLANGIÇTAN CUMHURİYET'E KADAR GRAMER KİTAPLARIMIZ	
<i>Esra KARABACAĞ</i>	629

YILDIZ SARAYI KÜTÜPHANESİ	
<i>Tâba Çaydar KARATEPE -Hüseyin TÜRKMEN</i>	637
MAARİF-İ UMÛMİYE NİZAMNAMESİ'NİN TÜRK KÜTÜPHANECİLİK	
TARİHİNDEKİ YERİ ve ÖNEMİ	
<i>Hüseyin TÜRKMEN</i>	643
16. VE 17. YÜZYILLARDA OSMANLI TOPLUMUNDA KÜLTÜREL HAYATA	
ŞEKİL VEREN BAZI ETKENLER	
<i>Gülgin ÜÇEL-AYBET</i>	653
OSMANLILARIN SON DÖNEMİNDEKİ BATILILAŞMA HAREKETİNİN	
İSLÂM DÜŞÜNÇESİNDE YENİLİK ÇABALARINA TESİRİ	
<i>M. Saî ÖZERVARLI</i>	663
TANZİMATÇI OSMANLI AYDINI HAYRULLAH EFENDİYE GÖRE FRANSIZ	
BİLİM VE EĞİTİM KURUMLARI	
<i>Ercüment KURAN</i>	675
20. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI ANADOLUSUNDA ALMAN	
OKULLARI	
<i>Mustafa GENÇER</i>	679
TANZİMAT DÖNEMİ'NDE AVRUPA ŞEHİRLERİNE GÖNDERİLEN	
ÖĞRENCİLER	
<i>Hamîyet SEZER</i>	687
19.YÜZYIL İSTANBUL YAHUDİ CEMAATİNDE FİLANTROPİ VE EĞİTİM	
<i>Nora ŞENİ</i>	713
XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE İNGİLİZ	
MÜESSESELERİ	
<i>Adnan ŞİŞMAN</i>	729
OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TASAVVUFİ CEREYANLAR VE BAZI	
ÖNEMLİ TARTIŞMALAR ÜZERİNE AÇIKLAMALAR VE YORUMLAR	
<i>Ali UĞUR</i>	749

ŞEYHÎ'NİN VEKAYİÜ'L-FUDALÂ'SININ BİLİM TARİHİ BAKIMINDAN ÖNEMİ ve DEĞERİ

Abdülkadir ÖZCAN*

Tezkire geleneği dışında Osmanlı âlim ve şeyhlerinin biyografilerinin toplandığı *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, Taşköprizâde Ahmed Efendi tarafından dönemin geleneğine uygun olarak Arapça yazılmış; fakat daha müellifinin sağlığında gördüğü rağbetin nişanesi olarak eser, bir yandan Türkçe'ye çevrilirken, bir yandan da yapılan zeyillerle aktüalitesi hep muhafaza edilmek istenmiştir. Biz burada *eş-Şekâik*'in tercüme ve zeyilleri üzerinde duracak değiliz. Yapılan tercümelerin en mükemmelinin Edirneli Mehmed Mecdî Efendi tarafından *Hadâiku's-Şakaik* adıyla gerçekleştirildiğini belirtmekle yetineceğiz. Ancak bazı araştırmacılar tarafından Taşköprizâde'ye izafe edilen *Hadâiku's-Şakâik*, kelime kelime yapılmış kuru bir tercüme değildir. Mecdî, başta o zamana kadar yazılmış zeyiller ile şuaara tezkireleri olmak üzere şifahî rivayetleri de değerlendiren eseri ikmal etmiş; yaptığı mensur ve manzum ilavelerle onu genişletmiş, süslemiş, edebî bir şekle sokmuş, adeta *eş-Şekâik*'i esas alarak yeniden yazmıştır. *Hadâiku's-Şakâik* adını koymasını ise, bir fidanlık gibi gördüğü *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'yi tevsi etmekle açıklamaktadır¹. Gerçekten her bakımdan Arapça *eş-Şekâik*'tan üstün olan Mecdî tercümesi daha sonra Nev'îzâde Atâî tarafından kaleme alınan ve en mükemmel zeyil olan *Hadâiku'l-hakâik*'a da esas olmuştur. Atâî zeylinin *Hadâiku's-Şakâik*'tan farkı, her padişah devrinin kısaca siyasî tarihinin de özetlenmesidir. Değerli bir münşi ve şair olan Atâî'nin bu eseri sadece kuru bir terâcim-i ahvâl kitabı değil, aynı zamanda dönemin sosyal ve siyasî hayatı ile medrese ve tarikatların durumu hakkında verdiği bilgiler bakımından da değerlidir. Atâî'nin *Hadâiku'l-hakâik*'ı da *Şakaik* gibi büyük ilgi görmüş, XVIII. yüzyılda yazılan zeyillerle Osmanlı ulema ve meşayihinin biyografileri I. Mahmud devrinin başlarına dek getirilmiştir. İlk *Hadâiku'l-hakâik* zeylini Uşşakîzâde İbrahim Hasib kaleme aldı ve Atâî'nin bıraktığı yerden II. Ahmed devri sonlarına kadar getirdi. İkincisini ise bizim burada bahis konusu etmek istediğimiz Şeyhî Mehmed Efendi yazdı. Uşşakîzâde zeylini beğenmeyip Atâî'nin bıraktığı yerden esere yeni bir zeyil yazan Şeyhî bunu I. Mahmud devrine kadar götürmüştür.

Şeyhî'nin *Vekâiyü'l-fudalâ*'sına geçmeden önce, hakkında fazla bilgi bulunmayan müellifini kısaca tanıtmakta yarar olduğu kanaatindeyiz. 1078

* Mimar Sinan Üniversitesi

¹ Mecdî Mehmed, *Hadâiku's-Şakâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 11-12

recebinde (1667 sonları 1668 başları) İstanbul'da doğan Mehmed Efendi, Nakşî şeyhi ve şair Hasan Feyzi Efendi'nin oğludur. İlimiye sülûk etmiş, bazı yerlerde müderrislik yapmış, fakat daha sonra tasavvufa yönelerek Halvetî, Nakşî ve Mevlevî tarikatlarına devam etmiş, sonunda Nakşîlikte karar kılmış; 1690 yılında babasının yerine Edirnekapı dışındaki Emir Buharî Dergâhı'na şeyh olmuştur. 1732'de ölümüne kadar uzun süre burada irşadla meşgul olan Şeyhî Mehmed Efendi, tezkire sahibi çağdaşı Sâlim tarafından, tekkesinde gece gündüz ders vermekle meşgul, iyi huylu, sessiz, müeddeb, zeki ve bir şeyin doğruluğunu tesbitte, gerçeği yazmada büyük özen gösteren, dünya hırsından uzak ve kimseden bir şey istemeyen muhterem biri olarak nitelenmektedir². Sâlim'in halefi tezkireci Râmiz ise³, tarih, şiir ve inşada akranlarıyla aynı rütbede olduğunu söyleyerek edebî alandaki yerini belirlemektedir. Şeyhî mahlasıyla şiirleri bulunan Mehmed Efendi'nin asıl şöhreti şüphesiz Atâî'nin *Hadâiku'l-hakâik*'na yazdığı zeyilden gelir.

Vekâyiü'l-fudalâ adlı bu eser üç cilt olup Atâî'nin bıraktığı yerden yani 1633 yılından başlar ve 1730 yılına kadar gelir. Böylece eserde kısmen IV. Murad devri, tamamen ise Sultan İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed dönemleri ulema ve meşayihinin biyografileri verilir. İkinci ciltle birlikte ciltlenen üçüncü cilt oğlu Hasan Efendi tarafından babasının müsveddeleri esas alınıp tebyiz edilerek meydana getirilmiştir. Bizzat Şeyhî'nin yazdığı ilk iki cilt Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya; Hekimoğlu Ali Paşa'nın emriyle oğlunun temize çektiği üçüncü cilt ise I. Mahmud'a sunulmuştur.

Vekâyiü'l-fudalâ'yı, Uşşakîzâde'nin *Hadâiku'l-hakâik*'a yazdığı zeyli tertip bakımından hatalı, bilgi bakımından eksik ve itinanadan yoksun bulduğu için kaleme aldığımı belirten Şeyhî, eserini 1130 (1718) yılında tamamladığını açıkça ifade ettiği gibi⁴

Bu zeyl-i came-i ahbârın olsa nâmı sezâ
Lisân-ı ehl-i seyrde *Vekâyiü'l-fudalâ*

Hisâb edince o nâm-ı huçeste ta'birî
Olur mübeyyen târîh-i sâl-i tahrîri

² Salim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 399 vd.

³ Râmiz, *Âdâb-ı zurefâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr.3873, vr. 61a

⁴ Şeyhî Mehmed, *Vekâyiü'l-fudalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, I, 3

beyitlerinde açıklandığı üzere, eserin adının da ebced hesabıyla 1130 olduğunu belirtmiştir⁵. Fakat bu senenin, sadece ilk iki cilde ait olduğunu, müellifimizin, hayatının sonuna kadar eserini yazmaya devam ettiğini de belirtmeliyiz.

Eserini yazarken Taşkoprizâde, Mecdî ve Nev'îzâde'yi örnek aldığını belirten Şeyhî⁶ her padişah dönemini ayrı bir bölümde (tabaka) ele almış; ancak seleflerinden farklı olarak Kırım hanları, veziriazamlar, şeyhülislâmlar, kaptanıderyalar, kadıaskerler ile nakübüleşraflar; İstanbul, Edirne, Bursa, Mekke, Medine, Mısır, Şam, Kudüs, Halep, Hemedan, Tebriz, Selanik, Yenişehir-i Fener, Galata, İzmir, Filibe, Bağdat, Üsküdar, Eyüp, Diyarbakir, Revan, Gence, Kayseri, Manisa, Sofya, Bosna, Sakız, Erzurum, Trablusşam, Konya, Lefkoşa, Maraş, Kütahya, Tokat, Tire ve Ankara şehirlerinde kadılık yapan zevatın isimlerini ve dönemlerini vermiştir. Asıl önemlisi, yine her padişah dönemi şairlerinin biyografilerini de müstakil başlıklar altında vermekle *Vekâyiü'l-fudalâ* âdetâ bir şuara tezkiresi özelliği de taşımaktadır. Yine her padişah döneminin siyasî ve sosyal olaylarını da özetleyen Şeyhî, ayrıca Atâî tarafından biyografisi verilmemiş bazı zevat hakkında da bilgiler sunmuştur. Eserde toplam 2058 kişinin tercüme-i hali anlatılmaktadır. Birçok yazması bulunan *Vekâyiü'l-fudalâ*'nın en iyi nüshaları olan Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'ndeki yazmalar, tarafımdan ayrıntılı indeksleri hazırlanarak 1989 yılında Mecdî, Atâî ve Fındıklılı İsmet Efendi'nin eserleriyle birlikte bir külliyat tarzında *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri* adı altında yayımlanmıştı. Ancak aradan 10 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen hâlâ bilim dünyasının meçhulü gibi görünmesi, bizim *Vekâyiü'l-fudalâ*'yı yeniden ele almamızın ve milletlerarası böyle bir kongrede tanıtmak istememizin, özellikle bilim tarihi bakımından değeri üzerinde durmamızın başlıca sebebidir.

Vekâyiü'l-fudalâ'nın başlıca kaynakları, başta resmî şeyhülislâm defterleri olmak üzere Cemaleddin Hulvî'nin *Lemezât*'ı⁷, Riyâzî'nin *Riyâzu's-suarâ* adlı tezkiresi⁸, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin *Ravzatü'l-ibrâr*'ı⁹ ve öteki telifleri, Şeyh Nazmi Efendi'nin *Hediyyetü'l-ihvân*'ı¹⁰, Şârihü'l-Menârzâde'nin meçhul kroniği¹¹ ve Vak'anüvis Râşid Mehmed'in *Târih*'idir¹². Müellifimiz ayrıca ismini vermeden, başta Kâtib Çelebi olmak üzere öteki

⁵ aynı eser (a.e.), I, 3-4

⁶ aynı eser, I, 48

⁷ a.e., I, 65

⁸ a.e., I, 172

⁹ a.e., I, 260

¹⁰ a.e., I, 63, 549

¹¹ a.e., I, 260

¹² a.e., II-III, 676

biyograf ve tarihçilerin eserlerinden, bu arada çağdaşları için başta babasından olmak üzere şifahi kaynaklardan da yararlanmışır. Ayrıca belirtilmelidir ki, beğenmediğini söylese de Şeyhî'nin, *Uşşakîzâde Zeyli*'nden de aynen denilecek kadar nakillerde bulunduğu görülmektedir. Ancak bu benzerliği, her iki müellifin de aynı resmî kayıt ve kaynakları kullanmış olabileceği ile açıklamak mümkündür.

XVIII.yüzyıl gibi resmî devlet tarihçiliğinin başladığı bir dönemde yazılmış olmasının da tesiriyle selefleri Mecdî ve Atâî'nin eserleri kadar şöhrete sahip olmayan *Vekâyiü'l-fudalâ*'nın matbu olmaması yüzünden yakın zamanlara kadar bu meçhuliyeti sürmüştür. Sâlim ve Râmiz gibi ünlü **tezkiretü's-şuara** yazarları tarafından kaynak olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Sâlim'in tesbitiyle, doğruyu bulmada kılı kırk yararcasına aşırı titiz davranan Şeyhî'nin dili devrinin nesir geleneğine göre sadedir.

Vekâyiü'l-fudalâ, bilim tarihi bakımından önemli bir eser olduğu halde, nedense bu alanın literatüründe layık olduğu yeri almamıştır. Gerçekten bu büyük eser, 1633-1730 yılları arasında yaşamış yaklaşık bir asırlık dönemin uleması, meşayihî, şuarası arasında hekimbaşı ve müneccimbaşılarının da biyografilerini ihtiva etmektedir. Birçok ünlü tabip XVII ve XVIII. yüzyıllarda yaşamış, bunlar birçok eser de telif etmişlerdir. Bu arada bazı tıp sözlükleri de yine bu asırlarda hazırlanmıştır. *Vekâyiü'l-fudalâ*'da biyografisi verilen hekim ve hekimbaşılar ile müneccimbaşılar kronolojik olarak aşağıdadır.

Hekimbaşı ve Hekimler

1- Musa Efendi

III.Murad devri hekimlerinden Karamanî Şücaeddin İlyas Efendi neslindedir. Medrese tahsili, özellikle de tıp eğitimi aldı. Bazı küçük medreselerde müderrislik yaptıktan sonra kendini tamamen tıp ilmine veren Musa Efendi Anadolu Kadiaskerliği payesi ilavesiyle reisületıbbâ; 1030 Şevvalinde (Ağustos-Eylül 1621) fiilen Anadolu kadiaskerliğine getirildi. Uzun süre tekaüd hayatı yaşadıkdan sonra 1056 Rebiülâhırında (Mayıs-Haziran 1646) öldü¹³.

¹³ a.e., I, 129

2-Zeynelâbidin Efendi

İstanbul'da Eyüp'te doğdu. Fatih Darüşşifası'nda reüsületıbbâ, ardından Saray başhekimî oldu. Daha sonra Eyüp kadısı olan Zeynelâbidin Efendi, 1048 Rebiülevvelinde Seyyid Mehmed Efendi yerine hekimbaşılığa tayin edildi; bu arada Galata kadılığına nakledildi. Bir süre sonra sırasıyla Edirne, İstanbul ve Mısır kadılıklarında bulundu. Yerine reisületıbbâ makamına Hammalzâde Mehmed Efendi getirildi, 1056 Zilkadesinde (Aralık 1646) öldü. Hâzık bir hekim olarak nakledilir¹⁴.

3- İsa Efendi

Sakız adasında doğdu. Temel eğitimini aldıktan sonra tıbbâ yöneldi ve İstanbul'a geldi. Divan-ı Hümayun kâtipliği ve Haraç muhasebeciliği görevlerinde bulundu. 1057 Saferinde (Mart-Nisan1647) Cemalzâde Mehmed Efendi'nin yerine Edirne kadılığı payesi ve Rusçuk kazası arpalığıyla reisületıbbâlığa getirildi. Aynı yılın Rebiülevvelinde azledilirse de bir ay kadar sonra tekrar eski görevine iade edildi, fakat 17 gün sonra tekrar görevinden alındı. Aynı yıl Şabanında Eyüp kazası ilâvesiyle üçüncü defa reisületıbbâ olan İsa Efendi iki ay sonra azledildi. Ancak, altı gün sonra affedilerek dördüncü kez reisületıbbâlığa atandı. IV. Mehmed'in cülusunun ardından görevinden alındı. 1058 Şabanında (Ağustos-Eylül 1648) Eyüp kadılığından da azledilen İsa Efendi'ye ertesi yılın Recebinde (Temmuz-Ağustos 1649) Gemlik kazası arpalığı tevcih edildi, fakat o, aynı yılın Şabanında (Ağustos-Eylül 1649) öldü. Tıp ilminde sürekli araştırmalar yaptığı bilinen İsa Efendi'nin *Devâ-i emrâz* adında ünlü bir eseri vardır¹⁵.

4- Hammalzâde Mehmed Efendi

İstanbul'da doğdu. Ahmed adlı birinin oğludur. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra Kınalızâde Fehmi Efendi'den mülâzım oldu. Bir süre bazı medreselerde müderrislik yaptı. Bu arada tıp ilmiyle meşgul oldu ve hassa tabipliğine getirildi. 1039 Rebiülevvelinde(Ekim-Kasım 1629)İzmir kadılığına tayin edildi ve ertesi yılın Muharremine kadar bu görevde kaldı. 1056 Rebiülâhırında (Mayıs-Haziran 1646) Tekirdağ kazası arpalığıyla reisületıbbâlığa tayin edildi. Ertesi yılın Saferinde azledilen Hammalzâde, İsa Efendi ile birkaç

¹⁴ a.e., I, 132

¹⁵ a.e.,I,185

defa halef-selef olarak beş defa reisületibbalık makamında bulundu. 1066 Şevvalinde (Temmuz-Ağustos 1656) öldü. Yerine Salih Efendi getirildi¹⁶.

5-Abdülbâki Efendi

Gülşenî tarikatındendir. Tıp ilminde mahareti olup Edirne Muradiye Dârüşşifası'nda hekimbaşılığa kadar yükselmiştir. Şifayî mahlasıyla şiirleri de bulunan Abdülbâki Efendi 1075 (1664-65) yılında ölmüştür¹⁷. Kurdoğlu bir tıp kitabı yazdığından söz eder ve bunun bir nüshasının Belediye (Atatürk) Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 190'da olduğunu belirtir¹⁸.

6-Mehmed Çelebi

İstanbul'da doğdu. Manisa Muradiye Dârüşşifası'nda reisületibba oldu. Bu görevde iken 1078(1667-68) yılında öldü. Şifayî mahlasıyla şiirleri vardır¹⁹. Kurdoğlu tarafından zamanının **Calinos**'u, **Hipokrat**'ı olarak nitelenir²⁰.

7-Salih Efendi

Nasrullah adında birinin oğludur. Halep'te doğdu. O diyarda İbn Sellum diye anılır. Çocukluğundan itibaren çok sevdiği tıp ilmiyle meşgul oldu. Bir süre Halep Dârüşşifası'nda çalıştı. 1064 Zilhiccesinde (Ekim-Kasım 1654) Sadrazam İpşir Mustafa Paşa ile İstanbul'a geldi ve Fatih Darüşşifası reisületibbalığına tayin edildi. Ardından hassa tabiplerinden oldu; 1066 Şevvalinde (Temmuz_Ağustos 1656) ise Hammalzâde Mehmed Efendi yerine reisületibbalık makamına getirildi. Ayrıca kendisine Tekirdağ kazası arpalık olarak verildi. 1073(1662-1663) yılında Kâbe payesine mazhar olan Salih Efendi 1076'da İstanbul kadılığı payesiyle taltif edildi. 1079'da Yenişehir'e giden İbn Sellum burada tabiplik yaparken 3 Rebiülahır 1080 (31 Ağustos 1669) tarihinde öldü ve burada gömüldü. Yerine Hayatizâde Mustafa Efendi getirildi. Tıp ilminde hazakat ve mahareti ile tanınan Salih Efendi'nin Arapça *Gâyetü'l-itkân* adında tıbbî bir eseri vardır. Ayrıca *Gâyetü'l-beyân* adlı Türkçe bir tıbbî eseri de bulunmaktadır²¹.

¹⁶ a.e., I, 240-241

¹⁷ a.e., I, 672

¹⁸ Veli Behçet Kurdoğlu, *Şair Tabibler*, İstanbul 1967, s. 161

¹⁹ Şeyhî, a.e., I, 672

²⁰ Kurdoğlu, a.e., s.166

²¹ Şeyhî, a.e., I, 358; E.İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1998, II.419.

8-Seyyid Mesud Efendi

1048 (1638) yılında IV. Murad'ın Bağdat seferinde 10 dirhemden fazla afyon kullandırılan Seyyid Mehmed Efendi'nin oğludur. Babasının sevkiyle ilmiye mesleğine girdi. Şeyhülislâm Ebû Said Efendi'den mülâzım oldu. Kadı Mahmud, Merdümiye, Hasodabaşı, Hasan Efendi, Sadi Efendi, Beşiktaş Sinan Paşa, Mustafa Ağa, Sahn-ı Seman, Kadırgalimanı Mehmed Paşa, Ali Paşa-yı Atik medreselerinde müderrislik yaptı ve 1083 Şabanında (Kasım-Aralık 1672) öldü. Tıp ilmiyle de meşgul olan Mesud Efendi'nin Seyyid mahlasıyla şiirleri de vardır. Hekimbaşı olmamıştır²².

9-Seyyid Halil Efendi

1026 (1617) yılında İstanbul'da Kocamustafapaşa'da doğdu. **Koca Emirzâde** diye anılır. Babası Haseki Sultan Darüşşifası reisületıbbası Seyyid Mehmed Efendi'dir. Halil Efendi de tıp mesleğine girdi ve Abdürrahimzâde Mehmed Efendi'den mülâzım oldu. Daha sonra sırasıyla Emînülganem, Başçı İbrahim, Etmekçioğlu, Şeyhülislâm Zekeriya, Gazanfer Ağa, Sahn-ı Seman, Kadırgalimanı Sokullu Mehmed Paşa, Gevherhan Sultan ve İstanbul Valide Sultan medreselerinde müderrislik yaptı. 1110 (1688 Ekim sonu) yılı başında Medine kadılığına tayin edildi. Ancak daha oraya varmadan aynı yılın Zilkadesinde (Ağustos-Eylül 1689) Mısır'da öldü²³.

10-Hayatizâde Mustafa Efendi

Musevî iken İslâm'a girmiş bir mühtedir. Çocukluğundan itibaren tıpla ilgilenmiş ve reisületıbbalığa kadar yükselmiştir. 1080 Rebiülahırında (Eylül 1669) padişahla birlikte Yenişehir'de iken Salih Efendi'nin yerine Kudüs kadılığı payesiyle hekimbaşılığa getirildi. 1089 Recebinde Edirne, 1095'te İstanbul payesiyle taltif edilen Mustafa Efendi'ye çok geçmeden Anadolu kadıaskerliği payesi verildi. 1103 Ramazanında azledildi ve yerine Hasan Efendi reisületıbbalığa getirildi. 1103 yılı sonlarında (Ağustos-Eylül 1692) öldü, Edirnekapı dışında defnedildi. Hâzık bir tabip olarak nakledilen Hayatizâde Mustafa Efendi'nin tıpla ilgili olarak vesveseye dair risaleleri bulunduğu göre, iyi bir psikiyatr olduğu anlaşılmaktadır²⁴.

²² Şeyhî, a.e., I, 395-396; Kurdoğlu, s. 178

²³ Şeyhî, a.e., II-III, 11-12

²⁴ a.e., II-III, 69-70; İhsanoğlu, a.e., II, 420

11-Ebülesad Ahmed Efendi

Şeyh Eyyub Efendi'nin oğludur. Şam'da doğdu. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra Şeyhülislâm Ali Efendi'den mülâzım oldu. Daha sonra sırasıyla GalataSarayı, Eyyuhum, Hasodabaşı, Husrev Kethüda medreselerinde müderrislik yaptı. 20 Zilkade 1106 (2 Temmuz 1695) günü öldü. Tıpla da meşgul olan Ebülesad Ahmed Efendi bir ara Fatih Darüşşifası'nda reisülettıbbalık da yapmıştır²⁵.

12-Seyyid Abdullah Efendi

Kütahya'da doğdu. Seyyid Ahmed Efendi'nin oğludur. Biraz büyüdüktan sonra İstanbul'a geldi;medrese tahsilini tamamladı ve Anadolu Kadıaskeri Debbağzâde Mehmed Efendi'den mülâzım oldu. Sırasıyla GalataSarayı, Hâmid Efendi, Maktul Hasan Paşa, Kenan Paşa ve Bâzergânbaşı medreselerinde müderrislik yaptı. 1109 Şabanında (Şubat 1698) öldü. Okmeydanı civarındaki kabristanda defnedildi. İyi bir tabip olduğu nakledilir²⁶.

13-Şaban Efendi

Ahmed Efendi'nin oğludur. Ankara'nın Ayaş kasabasında doğdu. İstanbul'a geldi ve tıp mesleğine girdi. Darüssaade Ağası Yusuf Ağa'ya intisap ederek Saray hekimlerinden oldu. 1095'te Kadıasker Minkarizâde Abdullah Efendi'den mülâzım olduktan sonra, sırasıyla GalataSarayı, Şeyhülislâm Hüseyin Efendi, Etmekçioğlu, Kocamustafa Paşa, Sahn-ı Seman ve Sinan Paşa Sultanı medreselerinde müderrislik yaptı. Ardından Diyarbekir kadılığına tayin edildi. İstanbul'a dönerken Ankara'da rahatsızlandı. 1116 Zilkadesinde (1705 Mart) öldü ve orada defnedildi. İyi bir tabip olarak nakledilen Şaban Efendi *Kısâs-ı Enbiyâ'yı* Türkçe'ye çevirmiş ve IV.Mehmed'e ithaf etmiştir. Tıpla ilgili olarak *Şifâiyye* ve *Tedbîr-i Mevlûd* adlarında risaleleri, Şifayî mahlasıyla şiirleri vardır²⁷.

14-Hasan Efendi

Mihaliç'e bağlı Ömer köyünde doğdu. Tahsilini İstanbul'da tamamladı ve Sahhaf Resul Efendi'den mülâzım oldu. Bir süre müderrislik yaptıktan sonra tıp mesleğine girdi ve Süleymaniye Darüşşifası'nda hekimbaşı oldu. 1092 recebinden itibaren Neccariye, Abdullah Ağa, Siyavuş Paşa, Cafer Paşa,

²⁵ Şeyhî, II-III, 123

²⁶ a.e.,II-III, 143

²⁷ a.e.,II-III, 265;Kurdoğlu, s.181-183

Şeyhülislâm Zekeriya ve Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra 1103 Ramazanında Hayatîzâde Mustafa Efendi yerine İstanbul kadılığı payesiyle reisülettıbbalığa getirildi. Daha sonra Rumeli kadıaskerliği payesiyle taltif edilen Hasan Efendi 1105 Cumadelâhiresinde görevinden alındı ve yerine Seyyid Yusuf Efendi getirildi. 1115 Saferinde Üsküdar kadısı olan Hasan Efendi 1118 Şabanında (1706 Kasım) öldü. Hâzık bir tabip olarak nakledilir²⁸.

15-Mahmud Efendi

Bursa'da doğdu. Muradiye Dârüşşifası'nda reisülettıba olması dolayısıyla hekimbaşı unvanıyla anılır. İlmiye mesleğine girdi ve Abdünnebi Efendi'den mülâzım oldu. Sırasıyla Bursa'da Seyyid Mehmed Usul, Köseç Ali Paşa medreselerinde çalıştı ve 1118 Şabanında (1706 Kasım) öldü. Hayatı boyunca tıpla meşguliyetini kesmemiştir²⁹.

16-Nuh Efendi

Frenk asıllıdır. İstanbul'a geldikten sonra müslüman olmuş 1086 sünnet düğününde şehzadeleri sünnet etmiş ve Derviş Ağa yerine cerrahbaşılığa getirilmiştir. 1105 Rebiülevvelinde Karaman beylerbeyiliği payesiyle İstanbul'da Mîrî Sandal Mukataası kendisine has tayin edildi. 1106'da II. Mustafa'nın cülusunda, Müneccimbaşı Arabzâde Mehmed Efendi yerine reisülettıbbalık makamına getirildi. Bu arada kendisine Rumeli Kadıaskerliği payesi tevcih edilen Nuh Efendi, III.Ahmed'in cülusundan sonra da makamında bırakıldı. 8 Şaban 1119 (4 Kasım 1707) tarihinde 82 yaşında öldü. Koca Mustafa Paşa Camii civarındaki evine yakın yerde hazırlattığı türbeye gömüldü.Yerine hekimbaşılığa Mehmed Efendi getirildi. Hâzık bir tabip olarak nakledilen Nuh Efendi, türbesinin karşısında bir medrese yaptırmıştır³⁰.

17-Şehla Ahmed Efendi

Çankırı'ya bağlı Karacaören köyünde doğdu. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Beyazîzâde Damadı Mahmud Efendi'den mülâzım oldu. Önce bazı küçük medreselerde çalıştı, daha sonra tıp ilmiyle meşguliyeti dolayısıyla Haseki Sultan Darüşşifası'na reisülettıba tayin edildi. Ardından sırasıyla Süleymaniye Darüşşifası'na reisülettıba ve Saray hassa tabipliğine nakledildi. II. Mustafa'nın cülusundan sonra Valide Sultan baştabibi oldu. Daha

²⁸ Şeyhi,II-III, 285-286

²⁹ a.e., II-III, 286

³⁰ a.e., II-III, 292-293

sonra Fenayî Dede, Mimar Kasım, Kadı Abdülhalim, Piyale Paşa, Sahn-ı Seman, Pirî Paşa medreselerinde ve Sinan Paşa Darülhadisî'nde; Şehzade ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yaptı. 1124 Saferinde Yenişehir kadılığına getirildi. 26 Cumadelûlâ 1127 (30 Mayıs 1715) perşembe günü istiska hastalığından öldü. Mezarı Topkapı³¹ kabristanındadır.

18-Mehmed Efendi

İstanbul'da doğdu. İlk eğitimini aldıktan sonra tıbbı meyletti; bu arada akli ve ryazî ilimlerle meşgul oldu. Daha sonra, Saray hekimlerinden olan Mehmed Efendi 1112 yılından itibaren sırasıyla Ahmed Yorganî, Yusuf Paşa, Kasım Paşa, İbrahim Paşa-yı Atık, Sahn-ı Seman ve Rüstem Paşa medreselerinde çalıştı. Nuh Efendi'nin ölümü üzerine 1119'da reisülettıbbı tayin edildi. 1 Safer 1127 tarihinde görevinden alındı ve yerine Tabib Ömer Efendi getirildi. Bir ara Mekke kadısı olan Mehmed Efendi, oradan dönerken 1136 Saferinde (1723 Kasım) Şam'da öldü ve Salihîye denilen yerde gömüldü³².

19-Ömer Efendi

Aslen Kürretünnühas (Bakırküresi) kasabasındandır. Babası Osman Efendi İstanbul'a gelmiş ve burada Hacı Hasanzâde Camii'nde imamlık yapmıştır. Ömer Efendi 1069 Ramazanında İstanbul'da doğdu. İlk eğitimini aldıktan sonra Debbağzâde Mehmed Efendi'ye intisap etti ve ondan mülâzım oldu. Bir süre bazı medreselerde müderrislik yaptı ve bu arada kendini tıp ilmine verdi. Hassâ tabiplerinden olan Ömer Efendi, sırasıyla Manisalı Çelebi, Kanlıca İskender Paşa, Firuz Ağa, Fatma Sultan, Debbağzâde Efendi, Sahn-ı Seman, Murad Paşa-yı Atık, Ayşe Sultan, Gevherhan Sultan, Yavuz Sultan Selim ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yaptı. Daha sonra bir süre İzmir kadılığında bulundu ve 1 Safer 1127'de Mehmed Efendi yerine reisülettıbbı oldu. 1128 Zilhiccesi başında Bursa kadısı olduysa da, reisülettıbbı olarak Saraydan ayrılamadığından yerine naib gönderdi: 5 Cumâdelûlâ 1131 günü Anadolu kadiaskerliğine getirilen Ömer Efendi ertesi yıl emekliye ayrıldı. 1 Cumâdelâhıre 1135'te Rumeli kadiaskerliğine tayin edildi ve ertesi yılın Cumâdelâhıresi başı (26 Şubat 1724) gecesi vefat etti. Molla Gürânî Camii yanındaki evinin civarında bulunan medresesinin hazîresine gömüldü. Yerine reisülettıbbı Hayatîzâde Mustafa Efendi getirildi. Medresesi civarında bir mekteb ve bir sebil inşa ettiren

³¹ a.e., II-III, 371-372

³² a.e., II-III, 552-553

Ömer Efendi'nin vasiyeti üzerine ölümünden sonra burada bir de muallimhâne yaptırılmıştır³³.

20-Süleyman Efendi

İstanbul'dur. Tahsilini tamamladıktan sonra 1106 Şevvalinde Seyyid Feyzullah Efendi'nin şeyhülislâmlığı zamanında imtihanla Sultan Bayezid Medresesi'ne başladı. Ertesi yıl mülâzemet alarak bazı küçük dereceli medreselerde çalıştı. Talik yazıdaki mahareti sayesinde Reisülettıbbâ Nuh Efendi'nin çocuklarına muallim tayin edildi. Bu vesilele Nuh Efendi'den tıp eğitimi aldı ve hassa tabipleri zümresine girdi. 21 Rebiülâhır 1116 tarihinden itibaren sırasıyla Şah Sultan, Canbaziye, Karaçelebizâde Mahmud Efendi, Husrev Kethüda, Hacı Hasanzâde, Sahn-ı Seman, Beşiktaş Sinan Paşa, Edirnekapı Mihrumah Sultan ve tekrar Şah Sultan ile Ayşe Sultan medreselerinde müderrislik yaptı. 12 Muharrem 1138 (20 Eylül 1725) tarihinde öldü. Edirnekapı dîşında gömüldü. İyi bir tabip olarak nakledilir³⁴.

Müneccim ve Müneccimbaşılar

1-Şekîbî Mehmed Efendi

İstanbul'dur. Nücum ilmiyle meşgul oldu ve bu alanda ilerledi.1071 Saferinde Hasan Çelebi yerine reisi'l-müneccim'in oldu. 1076 Şevvalinde Belgrad Kadılığı payesi ilavesiyle tasarrufuna Kemer-i Edremid arpalığı tevcih edildi, 1078 (1667-1668) yılı içinde öldü. Yerine Şeyh Ahmed Efendi tayin edildi. Aynı zamanda iyi bir şair olan Şekîbî Mehmed Efendi riyazî ilimlerde maharet sahibi idi³⁵.

2-Şeyh Ahmed Dede

Karaman Ereğlisi'nden Lutfullah adlı bir dokumacının oğludur. O diyarı eşkıya basınca Rumeli taraflarına göç eden Lutfullah Efendi Selanik'e yerleşti. Ahmed Efendi 1041 yılında burada doğdu. Bir süre baba mesleğine devam ve bu arada Mevlevîliğe intisap etti. Selanik Mevlevîhanesi'ne girdi ve zamanla burada seccadenişin oldu. Şeyh Ahmed Efendi'den el aldı. Tarikat âdâbını tamamladıktan sonra, gerekli ilimleri Selanik Müftüsü Abdullah Efendi'den tahsil etti. Daha sonra İstanbul'a geldi ve burada Şeyhülislâm Minkarîzâde ile

³³ a.e., II-III, 557-559

³⁴ a.e., II-III, 596-597

³⁵ a.e., I, 672-673

Dersiâm Salih Efendi'nin derslerine devam etti. Bu arada çeşitli fenlerle de ilgilendi. İbrahim Kürdî ve Ahmed Nahlî efendilerden ise tefsir ve hadis dersleri aldı. Daha sonra Kasımpaşa'da bulunan mevlevîhanenin şeyhi Halil Efendi'nin hizmetine girdi ve 15 sene kadar *Mesnevî* dersleri aldı. Reisü'l-müneccimîn Mehmed Çelebi'den de riyaziye ve nücüm dersleri alan Ahmed Efendi 1078 yılında bu hocasının ölümü üzerine onun yerine müneccimbaşılığa getirildi. 1086 yılında yapılan sultan düğünlerinde IV.Mehmed'e selefinden daha fazla yakınlığı ve bu padişahın musahibi oldu. Bu arada kendisine birçok yerin arpalığı tevcih edildi. 1099 yılında II. Süleyman'ın cülûsunda Kahire'ye nefyedildi ve yerine Arabzâde Mehmed Efendi getirildi. 1102'de hac için Mekke'ye giden Şeyh Ahmed Efendi iki yıl o diyarda kaldı ve oradaki mevlevî dergâhında şeyhlik yaptı. 1105 yılında Medine'ye geçti ve altı sene de burada oturdu. Tefsir, *Hidaye* ve *Ekmel* tedrisinde bulundu. 1112 yılında tekrar Mekke'ye geçen Ahmed Efendi burada şeyhlik yaparken ertesi yılın Ramazan ayında (Şubat 1702) öldü. Hatice-i Kübrâ'nın ayak ucundaki mevlevî kabristanına defn olundu. Özellikle nücüm ilminde ün yapan Ahmed Dede Arapça, Farsça ve Türkçe'yi çok iyi bilir ve kullanırdı. *Bezzâvî Tefsiri*'ne hâşiyesi; *Sadreddinzâde*'ye zeyli vardır. Ayrıca İsam'ın Farsça *İstiâre* risalesini Arapça'ya çevirip şerh etmiş ve *Kitâbü'l-beyân* adıyla yeniden kaleme almıştır. Bu arada *Ahlak-ı Adudiye*'yi şerh etmiş; ayrıca astronomi, geometri, tıp ve musiki alanlarında eserler vermiştir. Fakat onun en büyük eseri, âlemin yaratılışından başlayıp 1089 (1679) yılı sonuna kadar gelen *Câmiü'd-düvel* (*Sahâifü'l-ahbâr*) adlı umumi tarihidir. Ahmed Dede, Âşık mahlasıyla yazdığı şiirlerini bir divanda toplamıştır³⁶.

3-Ahmed Efendi

Bayram adında birinin oğludur. İstanbul'da Eyüp'te doğdu. İlimiyeye girdi. Mûsıla-i Sahn müderrislerinden Sahhaf Şeyhzâde Seyyid Mehmed Efendi'nin derslerine devam etti ve ondan mülâzım oldu. Bazı medreselerde müderrislik yaparken, bir yandan da nücüm ilmiyle uğraştı, bu ilimde de söz sahibi oldu. Önce kendisine müneccimbaşılık rütbesi verildi. 1109 Rebiülevvelinde Ömer Odabaşı dersiyyesine tayin edildi. Aynı yılın Rebiülâhırında ayrıca İsmailzâde Mehmed Efendi yerine reisü'l-müneccimînliğe getirildi. Daha sonra İbrahim Paşa-yı Atik, Halil Paşa, Süleyman Subaşı ve Efdalzâde medreselerinde müderrislik yapan Ahmed Efendi 19 Cumâdelâhıre 1118 (28 Eylül 1700) günü şirpençe hastalığından öldü. Edirnekapı dışında Sırt

³⁶ a.e., II-III, 206-207; T. Gökbilgin, "Müneccimbaşı Ahmed Dede", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, VIII, 801-806; E. İhsanoğlu, a.e., s. 423

Tekyesi Mezarlığı'nda defn olundu. Yerine üçüncü defa Arabzâde Mehmed Efendi reisü'l-müneccimliğe getirildi. Ahmed Efendi, nücum ilmindeki başarıları, özellikle yaptığı takvimlerle ünlü idi³⁷.

4-Arabzâde Mehmed Efendi

Kadı Şâmî Muhyiddin adlı birinin oğludur. İstanbul'da doğdu. Tahsilini tamamladıktan sonra, Şeyhülislâm Minkarîzâde Yahya Efendi'nin Sultan Bayezid Medresesi'nde hocalığından mülâzım oldu. Bazı küçük medreselerde müderrislik yaptı. Ardından Münecimbaşı Şeyh Ahmed Dede'ye intisap ederek ondan tıp ve nücum dersleri aldı. II. Süleyman'ın cülûsundan hemen sonra, üstadının yerine reisü'l-müneccimîn tayin edildi ve onun paye ve arpalıklarına sahip oldu. 1104 Muharreminde tayin edildiği Lefkoşa kadılığına gidince, yerine Hacı İsmailzâde Mehmed Efendi müneccimbaşılığa getirildi. 1105 Zilkadesinde ikinci defa reisü'l-müneccimîn olan Arabzâde'ye ertesi yılın Zilkadesinde reisülettıbbalık makamı da tevcih edildi. Fakat bir süre sonra Nuh Efendi'nin hekimbaşı olmasıyla, uhdesinde sadece müneccimbaşılık kaldı. 1108 recebinde üçüncü defa makamında ibka edildi. 1109 Şabanında Kütahya, 1113 Şevvalinde Belgrad ve Maraş kadılıklarında bulunan Mehmed Efendi 1118 Cumadelâhiresinde üçüncü defa müneccimbaşı oldu. 1120 Rebiülevvelinde Üsküdar kadısı olan Arabzâde 10 Muharrem 1122 (11 Mart 1710) salı günü öldü; Eyüp Mezarlığı'na defnedildi. Yerine Edirne Darülhadisi Vaizi Hüseyin Efendi müneccimbaşı oldu. Aklî ilimlerde, özellikle Matematik'te mahir olan Arabzâde Mehmed Efendi, ayrıca tıp ve nücum ilimlerinde de ün yapmıştı³⁸.

5-Şeyh Hüseyin Efendi

Mustafa adlı birinin oğlu olup Sivas'ta doğdu. Küçük yaşlarda İstanbul'a geldi ve burada Sahn-ı Seman medreselerine devam etti. Daha sonra Edirne'ye giderek orada Harmuş Mehmed Paşa'nın imamı oldu. Bu zatın emîr-i hac tayin edilmesiyle, onunla hacca gitti ve bir yıl Medine'de kaldı. Döndükten sonra, aynı paşanın imamı olarak onunla birlikte Kudüs ve Bağdat'ta bulundu. Daha sonra İstanbul'a döndü ve Kadırga'daki Sokullu Mehmed Paşa Camii'nde kürsü vaizliği yaptı. Ardından tekrar Edirne'ye gidip 1107 yılında Mesudiye Camii vaizi oldu. İki yıl sonra Darülhadis Camii vaizliğine getirilen Hüseyin Efendi 1122 Muharreminde Arabzâde Mehmed Efendi yerine reisü'l-müneccimîn tayin edildi. ertesi yılın 12 Zilkadesinde (22 Aralık 1711) sabah namazını müteakip

³⁷ Şeyhî, II-III, 282-283

³⁸ a.e., II-III, 318-319

nefes darlığından öldü. Edirnekapı Mezarlığı'na defnedildi. Zühd ve takva sahibi olarak nakledilir³⁹.

6-Mustafa Efendi

Şeyh Ahmed Dede'nin oğludur. 1096'da Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Efendi'nin sevki ve padişah fermanıyla ulema evladına ihsan olunan mülâzemetlerden birine nail oldu. Eğitimini tamamladıktan sonra 1117 yılından itibaren sırasıyla Fetih Gazi ve Hoca Kemal medreselerinde çalıştı. 13 Zilkade 1123 perşembe günü Hüseyin Efendi yerine müneccimbaşılığa getirildi. Ayrıca İbrahim Kethüda, Hâmid Efendi, Seyyid Feyzullah Efendi, Sahn-ı Seman ve Koca Mustafa Paşa medreselerinde müderrislik yaptı. 29 Zilkade 1134 (10 Eylül 1722) perşembe günü öldü; Edirnekapı dışında gömüldü⁴⁰.

Sonuç olarak, *Vekāyü'l-fudalâ*'da bizim tesbitimize göre, 20 kadar hekim ve hekimbaşı ile altı kadar müneccimbaşıdan söz edilmektedir. Bunların sadece biyografileri değil, yazdıkları eserlerin isimleri de verilmektedir. Hekimbaşılık veya müneccimbaşılık görevlerinde iken uhdelerinde bulundurdıkları paye ve ek vazifelerden de bahsedilmesi eserin kıymetini arttırmaktadır. Zira bu sayede, anılan müesseselerin yapıları hakkında az da olsa bazı ip uçları elde edilebilmektedir.

Yapılan incelemelerden, hekimbaşılarından Musa Efendi'nin bir süre müderrislik yaptıktan sonra Anadolu Kadıaskerliği payesiyle reisületıbbâ, daha sonra bilfiil kazasker olduğu; Zeynelâbidin Efendi'nin Fatih Darüşşifası'nda reisületıbbâ, Saray başhekimî, imparatorluk hekimbaşısı ve Galata kadılığı yaptığı görülmektedir.

Devâ-i emrâz müellifi İsa Efendi kadılıktan reisületıbbâ olmuş, bu göreve dört defa getirilmiş ve bazı yerlerin kadılıklarını da deruhte etmiştir. Müderrislikten hassa tabipliğine geçen Hammalzâde Mehmed Efendi'nin ise kısa süreli kadılıktan sonra beş defa reisületıbbâlık yaptığı görülmektedir.

Abdülbâki Efendi'nin sadece Edirne Darüşşifası'nda; Arapça *Gāyetü'l-itkân* ve Türkçe *Gāyetü'l-beyân* adlı eserlerin yazarı Mehmed Çelebi'nin ise yine sadece Manisa Muradiye Darüşşifasında hekimbaşı oldukları anlaşılmaktadır. İbn Sellum diye anılan Salih Efendi önce Fatih Darüşşifası'nda çalışmış, hassa tabiplerinden olmuş; sonra İstanbul kadılığı payesiyle reisületıbbâlığa

³⁹ a.e., II-III, 332

⁴⁰ a.e., II-III, 531

yükselmiştir. Hekimbaşı Seyyid Mehmed Efendi'nin oğlu olan Seyyid Mesud Efendi ile Seyyid Halil Efendi'nin ise sadece tıpla ilgilendikleri anlaşılmaktadır.

Tıbbî ve vesveseye dair risaleleri bulunan Hayatîzâde Mustafa Efendi hep tıpla meşgul olmuş, uzun süre reisületıbbalık yapmış, bu arada kendisine Kudüs ve İstanbul kadılığı ile Anadolu Kadıaskerliği payeleri tevcih edilmiştir. Müderris Ebülesad Ahmed Efendi ise Fatih Darüşşifası'nda reisületıbba olmuştur. Seyyid Abdullah Efendi'nin de hem müderris hem de tabip olduğu, hekimbaşılık yapmadığı görülmektedir.

Şifâiyye ve Tedbîr-i Mevlûd adlı tıbbî eserleri yazan Şaban Efendi'nin de Saray hekimlerinden olduğu, müderrislik yaptığı, Diyarbakir kadılığında bulunduğu ve iyi bir tabip olduğu anlaşılmaktadır. Hasan Efendi'nin müderrislikten sonra tıpta ilerlediğini, Süleymaniye Darüşşifası'nda hekimbaşılık yaptığını ve ardından da İstanbul Kadılığı payesiyle imparatorluk reisületıbbalığına getirildiğini, bu arada kendisine Rumeli Kadıaskerliği payesi verildiğini görüyoruz. Mahmud Efendi'nin ise Bursa Muradiye Darüşşifası'nda reisületıbba olduğu ve müderrislik yaptığı anlaşılmaktadır.

Frenk asıllı Nuh Efendi 1675 düğününde şehzadelerin sünnetini yaptıktan sonra cerrahbaşılığa, sonra da Rumeli Kadıaskerliği payesiyle reisületıbbalığa yükseltilmiştir. Şehla Ahmed Efendi önce müderris, sonra Haseki Sultan ve Süleymaniye darüşşifalarında reisületıbba olmuş, hassa tabipliğinden sonra tekrar müderrisliğe dönmüş ve son olarak da kadılık yapmıştır.

Tıpla ilgili aklî ve naklî ilimlerle meşgul olan Mehmed Efendi Saray hekimlerinden olmuş; çeşitli yerlerde müderrislik yapmış ve 1707'de imparatorluk reisületıbbalığına yükseltilmiştir. Ömer Efendi müderrislikten hassa tabipliğine geçmiş, tekrar müderrislik ve kadılık yapmış ve reisületıbbalığa yükselmiş, daha sonra Anadolu ve Rumeli kadıaskerlikleri görevlerinde bulunmuştur. Son olarak Süleyman Efendi aynı şekilde müderrislikten hassa tabipliğine geçmiş, sonra tekrar tedris hayatına dönmüştür.

Müneccimbaşılara gelince, bunlardan Şekîbî Mehmed Efendi riyazî ilimlerde derinleşmiş, 1660'ta müneccimbaşılığa getirilmiş, bu arada kendisine Belgrad Kadılığı payesi verilmiştir. Şeyh Ahmed Efendi ise bilindiği gibi ünlü tarihçi Münecimbaşı Ahmed Dede'dir. Onun mevlevî şeyhliğinin yanısıra müneccimbaşılık görevinde bulunup, bu namla anıldığı, tefsirle de uğraştığı; bazı eserler telif, tercüme ve şerh ettiği görülmektedir.

Bir başka Ahmed Efendi ise önce müderrislik yapmış, bu arada nücum ilmi tahsil etmiş ve müneccimbaşı olmuştur. Şeyhî'den, yaptığı takvimlerle ünlü olduğunu öğrenmekteyiz. Arabzâde Mehmed Efenndi, normal medrese eğitimini tamamladıktan sonra Şeyh Ahmed Dede'den tıp ve nücum dersleri almış, onun yerine reisülmüneccimîn olmuş ve üç defa bu makamda bulunmuştur. Hattâ istisnaî olarak bir süre reisületibbalık görevini de birlikte yürütmüştür.

Vezir imamlığı ve vaizlik yapan Şeyh Hüseyin Efendi iki yıl kadar müneccimbaşılık görevinde de bulunmuştur. Şeyh Ahmed Dede'nin oğlu olan Mustafa Efendi ise, çeşitli yerlerde müderrislik yaptıktan sonra müneccimbaşılığa getirilmiş, bu arada tedris görevini de devam ettirmiştir.

Bu bilgiler muvacehesinde, *Vekāyiü'l-fudalâ*'nın sadece nakli ilimler tarihimiz bakımından değil; aklî bilim tarihimizin özellikle biyografya kısmı için de ihmal edilmemesi gereken orijinal bir kaynak eser olduğunu söyleyebiliriz.